

BÖLCS JAROSZLAV BÖLCSSESSÉGE

Bölcs Jaroszlávot (1019–1054) a legjelentősebb óorosz fejedelmek közé sorolják. Azonban a magyar nyelvű történeti irodalom mindeddig meglehetősen mostohán bánt vele, tevékenységének bemutatása többnyire szintézisekben található, s azok is csak a közismert események taglalására, valamint rövid értékelésre szorítkoznak. Ezzel a dolgozattal a fenti hiányosság pótlását tűztük ki célul, miközben arra a kérdésre is keressük a választ, vajon Jaroszlav Vlagyimirovics jogosan kapta-e a bölc (mudrij) jelzőt.

A Jaroszlávval kapcsolatos adatokat egyrészt a két alapvető forrásból, a Poveszty vremenih let-ből (Elmúlt idők elbeszélése, a továbbiakban: PVL) és az Első novgorodi évkönyvből merítettük, másrészt felhasználtuk a diplomácia- és művészettörténet, valamint a régészet által elért eredményeket is.

A hatalom megszerzése

Jaroszlav a skandináv eredetű Rurik-dinasztia tagja volt, ősei között mindkét ágon jórészt normannokat találunk. Apja, Vlagyimir, aki egyébiránt a többnejűség hívének számított, úgy vette feleségül anyját, Rognyedát, hogy előzőleg Rognyeda apját, a szintén normann polocki fejedelmet meggyilkolta.¹ A fentiek alapján aligha tekinthető véletlennek, hogy a varég (a normannok keleti ágához tartozó harcosok és kereskedők elnevezése) csapatok jelentős segítséget nyújtottak Jaroszlav Vlagyimirovicsnak a kijevi nagyfejedelmi trón meg-, illetve visszaszerzésében.

Jaroszlav nagyapja, a szinte állandóan hadakozó Szvjatoszlav saját fiait is bevonta a formálódó kijevi állam kormányzásába, a fontosabb területek (Kijev környéke, az ún. drevljan föld és Novgorod vidéke) élére állítva őket.² Ezzel azonban alapvetően nem változtatta meg a korábban létrejött struktúrát, hiszen a többi területet továbbra is a helyi fejedelmek irányították. Szvjatoszlav halála után testvérharcok robbantak ki, melyekből Vlagyimir került ki győztesen.³ Vlagyimir tovább vitte apja reformját, és valamennyi helyi központ élére saját családtagjait állította: Novgorodba például Viseszlavot, majd annak halála után Jaroszlávot küldte. Könnyen megtehetette mindezt, hiszen a PVL szerint 12 fia volt.⁴ Hogy az új rendszer nem hozta meg a várt eredményt, az Vlagyimir uralkodásának (980–1015) végén kezdett világossá válni. 1014-ben Jaroszlav – a novgorodiakkal egyetértésben – úgy döntött, nem fizeti tovább a Kijevnek évente járó 2000 grivna adót. A nagyfejedelem megtorlásra készült, de halála miatt elmaradt a Novgorod elleni hadjárat.⁵

Az 1015 és 1019 közötti, meglehetősen viharos eseményeket a már említett két forrás alapján rekonstruálhatjuk. Vlagyimir halála után a kijevi trónt egyik fia, Szvjatopolk szerezte meg, aki mindent megtett azért, hogy potenciális vetélytársaitól, azaz fivéreitől megszabaduljon. Előbb Boriszt, majd Glebet, Végül Szvjatoszlávot gyilkoltatta meg.⁶ A Novgorodot irányító Jaroszlav lánytestvérétől, Predszlavától értesült Vlagyimir természetes, Borisz erőszakos haláláról, valamint a Glebet fenyegető veszélyről, de

igen nehéz helyzetben volt, melyet részben saját magának köszönhetett. Miután az adófizetést megtagadta, fel kellett készülnie az apjával való küzdelemre. Ezért varég zsoldosokat fogadott. A féktelen harcosok erőszakoskodtak a novgorodiakkal, köztük férjes asszonyokkal is. A válasz felkelés lett, melynek során varégoikat mészároltak le, majd bosszúból a gyilkosságokért a fejedelem novgorodi előkelőket végeztetett ki. Hogy ez utóbbi (is) mekkora hiba volt, rövidesen kiderült, ui. a fenti hírek Predszlavától Kijevből még a kivégzés éjszakáján megérkeztek. Jaroszlav azonban úrrá lett a helyzeten: megszerezte a novgorodiak támogatását, és újabb zsoldosokat fogadott fel. Így 3000 novgorodi és 1000 varég harcossal indított támadást Szvjatopolk ellen, aki óorosz és besenyő csapatokat vonultatott fel.

A két testvér közötti első összecsapásra Ljubecs közelében került sor, valószínűleg 1016 kora tavaszán. Előtte a szemben álló felek 3 hónapig néztek farkasszemet egymással a Dnyeper két partján. Szvjatopolk nagyfejedelem kedvezőtlen pozíciót foglalt el, mert egységeivel két tó között táborozott le. Ez az elhelyezkedés – miután Jaroszlav katonái átkeltek a folyón, és megkezdték a támadást – végzetesnek bizonyult, a besenyők harcmodora nem érvényesülhetett, Szvjatopolk óorosz druzsinája pedig visszaszorult az egyik tóhoz, amelynek jege beszakadt alatta. A ljubecsi csatát tehát Jaroszlav nyerte meg, fivére Lengyelországba menekült. A novgorodi fejedelemből az ütközet eredményeképpen kijevi nagyfejedelem lett. Nem feledkezett meg az őt támogató novgorodiakról: a sztaroszták (helyi vezetők) fejenként 10, a szmerdek (parasztok) 1, a városlakók pedig ugyancsak 10 grivna jutalmat kaptak. A varégoik külön javadalmazásáról nem szólnak a források. Arról viszont igen (legalábbis az Első novgorodi évkönyv), hogy Jaroszlav pravdat adott és usztávot írt a novgorodiaknak,⁷ s ez minden bizonnyal azt jelenti, hogy az északi város és a hozzá tartozó terület privilégium(ok)at kapott. Elképzelhető, hogy a továbbiakban még az évi 2000 grivnát sem kellett Kijevbe küldeni.⁸

Szvjatopolk azonban nem nyugodott bele a nagyfejedelemi hatalom elvesztésébe, I. (Vitéz vagy Merész) Boleszlav lengyel uralkodóhoz fordult segítségért, amelyet meg is kapott. Vele szemben Jaroszlav Rusz északi és déli részének harcosait mozgósította, valamint továbbra is támaszkodott a varég zsoldosokra. A csatát ezúttal a Bug folyónál vívták (1018). Jaroszlav olyan katasztrofális vereséget szenvedett, hogy mindössze 4 főnyi kíséretével jutott el Novgorodig, de ott sem érezte magát biztonságban, és Skandináviába akart menekülni. A novgorodiak bírták rá a harc folytatására, sőt „pénzt” gyűjtöttek,⁹ amelyen varég harcosokat fogadtak fel. Közben Szvjatopolk és az óorosz településeket fosztogató lengyelek között konfliktus robbant ki. A kijevi nagyfejedelem parancsára az idegen katonák egy részét meggyilkolták, mire a hadsereg másik része kivonult az országból. I. Boleszlav nem távozott üres kézzel, mivel magával vitte Jaroszlav Kijevben hagyott ingóságait, sőt bojárjait is.

A legerősebb szövetséges elvesztése előrevetítette Szvjatopolk bukását. Saját druzsináját maga sem tartotta elég erősnek, így – amikor hírért vette Jaroszlav támadásának – a besenyőkhöz fordult támogatásért, az utóbbiak ezt meg is adták, de a kijevi nagyfejedelem így sem boldogult a novgorodi-varég csapatokkal. A döntő ütközetre a Kijevi Rusz déli részén, az Alto folyónál, Perejaszlavl közelében került sor 1019-ben. Szvjatopolk olyan súlyos vereséget szenvedett, hogy többé már nem kezdeményezhetett belháborút. Valószínűleg súlyos sebet kaphatott, mert rövidesen eltávozott az élők sorából. A halál valahol Lengyelország és Csehország határvidékén érte. Kijev és az egész állam feletti főhatalom immár másodszer került Jaroszlav kezébe.¹⁰

Az évkönyvek tehát így ismertetik Vlagyimir kijevi nagyfejedelem két fiának trón-

harcait, ám alapos a gyanúnk, hogy a PVL és az Első novgorodi évkönyv (egyébiránt mindkettő csak másolatban maradt fenn) szerzői, illetve összeállítói eltorzították a valóságot. Ezért néhány észrevételt feltétlenül tennünk kell:

1. A források hihetetlenül elfogultak Szvjatopolkkal szemben, csak úgy árad belőlük a gyűlölet, azt sugallják, hogy a problémák már születése előtt jelentkeztek. A 980-as évnél a következőket olvashatjuk: miután Vlagyimir varéjjai meggyilkolták testvérét, Jaropolk kijevi nagyfejedelmet, „*Vlagyimir saját fivére (tehát Jaropolk – M. J.) feleségével, egy görög nővel kezdett élni, és ő terhes volt, és tőle született Szvjatopolk. Bűnös gyökérről rossz gyümölcs terem: először is az anyja (Szvjatopolké – M. J.) apáca volt, másodszer pedig, Vlagyimir nem házasságban élt vele, hanem házasságtörőként. Azért nem is szerette Szvjatopolkot az apja, mert két apától való volt: Jaropolktól és Vlagyirmirtól.*”¹¹ A fenti állapotról, ha ugyan egyáltalán ez volt a helyzet, Szvjatopolk nem tehetett. Mindenesetre elgondolkodtató, hogy Jaroszlav nem vitatta Szvjatopolk trónigényének jogosságát. Talán azért nem, mert Szvjatopolk vér szerinti apja korábban megszerezte a nagyfejedelmi tisztséget.

2. Szvjatopolk befekettítésének csúcspontja a testvérgyilkosságok ecsetelése. Szvjatoszlav erőszakos halálát a PVL éppen csak említi,¹² míg a Borisz és Gleb meggyilkolásáról szóló történetet, amely jól elkülöníthető részt alkot, mindkét forrás hozza, bár nem teljesen megegyező módon.¹³ Nem kívánunk itt részletesen kitérni sem a téma irodalmi vonatkozásaira, sem a testvérek későbbi kanonizációjára, mert az a bevezetőben feltett kérdésre való válaszadástól eltérítene bennünket. Csak annyit jegyünk meg, hogy ha Borisz és Gleb a források által leírt módon, tehát bármiféle ellenállás kifejtése nélkül haltak meg, teljesen érthető, hogy az oroszok ma is szenvedéstűrő szentekként tisztelik őket.¹⁴ Egy dolog teljesen biztosnak látszik: Borisz és Gleb (valamint Szvjatoszlav, de az ő személye most kevésbé foglalkoztat bennünket, mert halála nem vált propaganda tárgyává) nem természetes úton távozott az élők sorából. Csak abban nem lehetünk teljesen biztosak, hogy Szvjatopolk okolható a halálukért, mert az Jaroszlav céljaival is egybeesett. Kevesebb vetélytárs maradt a porondon, ráadásul így könnyen meg lehetett indokolni a Szvjatopolk elleni harcot (bosszú a fivérek haláláért). Szvjatopolk (legalábbis ilyen mértékű) gonoszsága ellen szól, hogy mint ismeretes, a PVL első szövegváltozatát a szerző, Nyesztor III3 körül készítette el, tehát Jaroszlav unokáinak uralkodása idején. Talán kevésbé köztudott: a Boriszról és Glebről szóló történet egyik változatát Nyesztor már a II. század 80-as éveiben megírta.¹⁵ Ekkor még Jaroszlav fia, Vszevolod volt a kijevi nagyfejedelem, így Jaroszlav bűnősként való feltüntetése fel sem merülhetett. Ellenben létezik olyan skandináv forrás (Eymundarsaga), amely éppen Jaroszlávot mutatja be Borisz gyilkosaként.¹⁶

3. A PVL szerzője több alkalommal is átkozottak (okajannij) nevezte Szvjatopolkot, és végül sorsát megérdemlő paranoiást kreált belőle. Szerinte az Alto folyónál bekövetkezett vereség után Szvjatopolk elfutott a csatáról, majd menekülés közben rárontott az ördög, s elgyengültek az ízületei. Nem tudott lovon ülni, ezért hordágyon vitték. Ő egyre sürgette druzsinája tagjait, mert azt hitte, üldözik. Miután Lengyelországon keresztülvitték, a cseh határnál, egy pusztaságban érte a halál. Sírjából még később is szörnű bűz áradt. A forrás fenti részének tendenciózus volta nem lehet kétséges. Az nem annyira Szvjatopolkról, sokkal inkább a 12. század elejének fejedelmeihez szólt, akiket a szerző a volt kijevi uralkodó sorsának leírása után azal fenyegetett meg, hogy testvérgyilkosság esetén ők még súlyosabb büntetésre számíthatnak.¹⁷

4. Külön figyelmet érdemel a novgorodiak és Jaroszlav, Novgorod és Kijev viszonya.

Amint említettük, 1015-ben Jaroszlav leszámolt a varégokon elégtételt vevő előkelőkkel (az ottani haderő parancsnokaival?), utána azonban szüksége lett volna rájuk, ezért vecsére¹⁸ hívta a életben maradt novgorodiakat, és segítséget kért tőlük. Az előzmények ismeretében a válasz kissé meglephet bennünket: „*Fejedelem, bár fivéreinket is lekaszabolták, tudunk harcolni érted!*”¹⁹ Egyetértünk a szovjet korszak neves kutatójával, aki úgy vélte, hogy (az igenlő válasz elhangzása előtt) nyilván tárgyalásokat folytattak, melyeken Jaroszlav a novgorodiaknak pénzjutalmat és politikai garanciákat tartalmazó írást is ígért.²⁰ Ezeket az ígéretek a fejedelem a Szvjatopolk elleni első győzelem után természetesen teljesítette. A novgorodiak annyira meg lehettek elégedve az elért eredményekkel, és annyira félhették megszerzett kiváltságaikat, hogy az 1018. évi vereség után a fejvesztve menekülő Jaroszlávot a harc folytatására kényszerítették. A bárkákat, amelyeken embereivel Skandináviába akart menekülni, összetörték, és új haderőt állítottak fel.²¹ Talán nem túlzás azt állítani, hogy a fejedelem döntő mértékben nekik köszönhette az Alto folyónál elért második győzelmet.

5. Az óoroszkorszakkal foglalkozó mindössze néhány magyar kutató egyike, Bartha Antal az 1015 és 1019 között lezajlott eseményekkel kapcsolatban azt írta, hogy Szvjatopolk és Jaroszlav idegen segítségre is folyamodott; az előbbi lengyel, az utóbbi normann hadak támogatását élvezte. Így a kijevi trónért folyó viaskodás nemzetközi méretű üggyé terebélyesedett.²² Bartha Antal véleménye találó, sőt a trónharcok nemzetközi jellegét újabb tényekkel támaszthatjuk alá. A besenyők szerepét a ljubecsi (1016) és az altói (1019) csatában magunk is említettük, s arról szintén van adatunk, hogy 1018-ban a Szvjatopolk segítségére siető Vitéz Boleszlav nemcsak lengyel katonákat, hanem német és magyar segédcsapatokat is vezetett Jaroszlav ellen.²³

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy ha a Kijevért folytatott küzdelem időszakára vonatkozóan Jaroszlav bölcsességét keressük, azt a források érezhető szimpátiája ellenére sem találjuk. Mindössze egy hatalomra vágyó és többször bizonytalankodó fejedelem képe jelenik meg előttünk.

A hatalom megtartása és gyakorlása

1019-ben Jaroszlav megszerezte ugyan a kijevi nagyfejedelmi trónt, de annak megtartásáért és az állam viszonylagos egységének biztosításáért továbbra is harcolnia kellett. 1021-ben unokatestvére, Brjacsizslav polocki fejedelem megtámadta Novgorodot, foglyokat ejtett, valószínűleg gazdag zsákmányt szerzett, majd visszaindult Polockba. Jaroszlav korabeli mércével igen gyorsan, mondhatni, azonnal reagált; katonáival már a hetedik napon rajtaütött Brjacsizslávon, legyőzte, a novgorodiakat és (bár az évkönyv nem tesz róla említést, magától értetődően) az eltulajdonított javakat visszaküldte Novgorodba. A polocki fejedelem saját városába menekült, de a PVL nem ír arról, hogy bármilyen büntetésben részesült volna.²⁴ Talán Jaroszlav ehhez nem is érezte elég erősnek magát, s egyébként sem lett volna arra képes, hogy apjához hasonlóan a Kijevi Ruszt a nagyobb központok élére állított fiai segítségével kormányozza, mert első fia csak az előző évben született meg. Öccseitől viszont nem érezhette magát biztonságban, ezt hamarosan tapasztalhatta is.

1024-ben, amikor Jaroszlav éppen Novgorodban volt, Msztyiszlav tmutarakáni fejedelem megpróbálta megszerezni a fővárost, a kijeviek azonban nem engedték be. Erre a másik nagy déli várost, Csernyigovot foglalta el. Jaroszlav a korábban már többször

bevált módszert alkalmazta, varégoakat hívott segítségül. Az újabb testvérháború egyetlen jelentős ütközetére 1024-ben Csernyigov közelében került sor. Msztyiszlav győzött, Jaroszlav Novgorodba, a varégok parancsnoka pedig Skandináviába menekült.²⁵

A csata után Msztyiszlav különleges józanságról és realitásérzékről tett tanúbizonyságot. Üzenetet küldött Novgorodba, amelyben az állam felosztására tett javaslatot: magának Csernyigovot és a Dnyeper bal partját tartotta volna meg, míg a folyó jobb parti részén (Kijevben is) elismerte Jaroszlav hatalmát. Saját szavai szerint Kijevre azért nem tartott igényt, mert Jaroszlav volt az idősebb fivér, vagyis a rangidős (senior).²⁶ Jaroszlav azonban cselettől tarthatott, mert hosszú ideig nem mozdult Novgorodból. Csak akkor vonult délre, amikor egyrészt látta, hogy Kijevet változatlanul saját emberei irányítják, másrészt amikor sikerült nagy létszámú hadsereget kiállítania. A békét Gorogyecben kötötték meg (1026), Msztyiszlav korábbi ajánlata alapján. A PVL szerzője a szerződés tartalmának ismertetése után elégedetten állapította meg: *„És békében és testvéri szeretetben kezdtek élni, és véget ért a beháború és a lázadás, és nagy csönd lett az (ország) földön.”*²⁷

A PVL alapján úgy tűnik, hogy az 1026-ot követő körülbelül egy évtized nem bővelkedett eseményekben. A szerző írt Jaroszlav fiainak születéséről, egy égi jelenségről, néhány külpolitikával kapcsolatos fejleményről, a déli határok megerősítéséről és megemlített egy halálesetet. Az 1029. évnél mindössze az áll, hogy béke volt, 1034-nél és 1035-nél pedig semmi.²⁸ A testvérek tehát minden bizonnyal betartották a gorogyeci békeszerződést, sőt a lengyelek elleni harcban még egyesítették is erőiket.²⁹ 1036-ban Msztyiszlav vadászaton vett részt, ahol megbetegedett, és meghalt. A PVL pozitív értékelést ad róla: *„Msztyiszlav testes volt, pirospozsgás arcú, nagy szemű, a harcban bátor volt, irgalmas, nagyon szerette druzsináját, nem sajnálta tőle a vagyont, sem az ivásban, sem az evésben nem korlátozta azt.”*³⁰ Ahhoz képest, hogy Szvjatopolk a forrás szerint paranoiás emberi roncs volt élete végén, a PVL Msztyiszlav-képe talán akkor sem lenne pozitívabb, ha saját krónikása készítette volna el. De itt nyilvánvalóan másról van szó: Msztyiszlav mértéktartó politikájával és (1024 után tanúsított) becsületes magatartásával szolgált rá az elismerésre. Talán ez a megközelítés hatott a történettudomány több képviselőjére, mert olyan nézetek is léteznek, melyek szerint 1026 után a fivérek együtt kormányozták az országot.³¹ A magunk részéről nem találjuk a forrásokban a fenti álláspont bizonyítékait. Abból, hogy közösen intéztek támadást Lengyelország ellen, és a háborúban szerzett foglyokat képesek voltak veszedés nélkül szétosztani, még nem következik, hogy az óoroszlav államot közösen irányították.

1036-ban, Msztyiszlav halála után ismét Jaroszlav lett a legfőbb hatalmi tényező az óoroszlav államban, vagy ahogyan a PVL szerzője megfogalmazta: az orosz föld egyeduralmódójává vált.³² Ezzel kijevi uralmának legtermékenyebb időszaka kezdődött el. Valószínűleg Rusz kormányzásának nagyapja által bevezetett és apja által jórészt sikerrel alkalmazott módszerét követte, azaz a helyi központok élére lehetőség szerint saját fiait állította. A lehetőség szerint kitétel jelen esetben nem a leszármazottak kis létszámára, sokkal inkább azok fiatal korára vonatkozik. Legidősebb fia, Vlagyimir csak 1020-ban született,³³ így 1036-ban még csak 16 éves volt. Jaroszlav azonban már ekkor helytartó-fejedelemeként alkalmazta. Novgorod lett az első olyan város, amely élére Jaroszlav valamelyik fia került. Ezt természetesnek vesszük, hiszen Novgorod volt Jaroszlav hatalmának bázisa, mint ahogyan azon sem csodálkozhatunk, hogy – gesztust gyakorolván ottani hívei felé – a kijevi nagyfejedelem maga iktatta be Vlagyimirt.³⁴ A többi fiú politikai tényezőként való szerepeltetése egyelőre akadályba ütközött, mert

sorrendben a második, Izjaszlav is csak 1024 körül született,³⁵ vagyis 1036-ban talán még 12. életévét sem töltötte be.³⁶

Msztyiszlav halálát követően a dinasztianak nem akadt olyan tagja, aki komoly veszélyt jelentett volna Jaroszlav trónjára. A PVL szerint Jaroszlav még 1036-ban börtönbe záratta öccsét, Szugyiszlav pszkovi fejedelmet, akit azzal rágalmaztak meg, hogy forralt ellene valamit,³⁷ tehát szervezkedett. Az ügynök nem kell túl nagy jelentőséget tulajdonítani. Szugyiszlávot a PVL a Vlagyimir-fiak felsorolásakor a 12. helyre tette,³⁸ így ő lehetett a legfiatalabb, bátyja rangidősségét el kellett ismernie. Elképzelhető, hogy a vele való leszámolással Jaroszlav példát akart statuálni, csak azt nem tudjuk, volt-e még kinek. Talán egyedül az 1021-ben legyőzött és zsákmányától megfosztott Brjacsizlav polocki fejedelmnek. Jaroszlav oldalági rokonai közül egyedül ő tudta megőrizni hatalmát, amelyet 1044-ben saját fia, Vszeszlav örökölt.³⁹ Azonban 1036 után egyikük sem veszélyeztette Jaroszlav nagyfejedelmi trónját.

Jaroszlav 1054-ben halt meg. A források úgy tudják, hogy végrendekezett, és végakarátának szövege fenn is maradt. Eszerint a jelentősebb területek központjait 5 fia kapta meg: Kijevet és a nagyfejedelmi címet Izjaszlav, Csernyigovot Szvjatoszlav, Perejaszlávot Vszevolod, a volhínai Vlagyimirt Igor, Szmolenszket pedig Vjacseszlav.⁴⁰ Más adatok alapján úgy tűnik, hogy Novgorod és Turov is Izjaszlávnak jutott, Halics viszont Jaroszlav unokájának irányítása alá került.⁴¹ Az utóbbinak Vlagyimir, Jaroszlav legidősebb, de korán meghalt fia volt az apja. A polocki Vszeszlav, aki a Rurik-dinasztia szeniori ágát képviselte, korábbi volosztyát⁴² megtarthatta, de tovább nem növelhette befolyását. Jaroszlav felszólította fiait, hogy éljenek szeretetben és békében. Úgy vélte, ha gyűlölködni fognak, vizályt és belháborút szítanak, el fognak pusztulni és el fogják pusztítani apáik és nagyapáik földjét is. Kérte fiait, hogy úgy engedelmeskedjenek Izjaszlávnak, ahogyan azt neki tették. Megtiltotta a fivéreknek a kijelölt területek határainak átlépését, egymás elűzését, Izjaszlávot pedig a sértett fél megsegítésére kötelezte.⁴³ Azonban Izjaszlav ereje és politikai tekintélye nem volt elég az ország egyszemélyes kormányzásához. Gyakorlatilag az idősebb Jaroszlavicsok, Izjaszlav, Szvjatoszlav és Vszevolod politikai triumvirátusa jött létre. A triumvirátus, melynek időszakában a fivérek együttes határozatokat hoztak és közös akciókat hajtottak végre, csaknem 15 évig maradt fenn. Az ilyen közös politika természetesen kedvezően hatott az ország helyzetére.⁴⁴

Jaroszlav tevékenységének 1019–1054 közötti szakaszában a bölcsesség sokkal inkább kimutatható, mint az azt megelőzőben. 1026-ban nagy önmérsékletet tanúsítva képes volt lemondani az állam feléről testvére, Msztyiszlav javára, s az eredmény, a több évtizedes belső nyugalom ismeretében teljesen mindegy, hogy az engedményt milyen okból (félelem, a gyakori belviszályokba való belefáradás, az erőviszonyok felmérése) tette. Elismerés illeti meg végrendeletéért is. Nyilván nem felejtette el, hogy apja, I. Vlagyimir elhunytát követően Kijev hatalma körülbelül két évtizedig nem terjedhetett ki az ország egész területére. Jaroszlav célkitűzése (a fiai között várhatóan bekövetkező trónharcok megakadályozása a befolyási övezetek elhatárolásával, valamint a szenior megjelölésével) és az annak megvalósítását szolgáló eszköz (a végrendelet) helyes volt, és realitásértékről, mit több, politikai bölcsességről tanúskodott.

A jogalkotás

Az óoroszl jogrend létrejöttének folyamata a 10. század elejétől adatolható. Már a 911-ben Bizánccal kötött szerződés említést tesz orosz törvényről (zakon russzkij), a 944. évi, ugyancsak orosz–bizánci szerződés pedig megerősíti ennek létét (usztav i zakon russzkij).⁴⁵ A 10. század közepéről olyan információkkal rendelkezünk, amelyek Olga fejedelemasszony törvényalkotó, de legalábbis szabályalkotó tevékenységére utalnak.⁴⁶ Olga unokája, I. Vlagyimir szintén foglalkozott a jog kérdéseivel. Druzinájával nemcsak az ország szervezéséről és a háborúkról tanácskozott, hanem a törvényekről (usztav) is.⁴⁷ Másik adatunk sokkal konkrétabb: amikor nagyon megnőtt a rablások száma, a fejedelem azt a tanácsot kapta, hogy törölje el a pénzbírságot (vira), és a rablókát végeztesse ki. Vlagyimir így is tett, ekkor viszont azt tanácsolták neki, hogy állítsa vissza a bírság fizetését, mert azt fegyverek és lovak beszerzésére lehet fordítani. A fejedelem ezúttal is elfogadta a javaslatot, tehát rablás esetén ismét virát róttak ki. Ezt a történetet a forrásokban a 996. évnél helyezték el, és a befejező mondat is tanulságos, ti. arra lehet bízni, hogy a pénzbírságot már Vlagyimir apja és nagyapja idejében alkalmazták.⁴⁸

A fenti példák azt mutatják, hogy óoroszl jogalkotás valóban a 10. században kezdett kibontakozni, azonban az első jól dokumentálható törvények 11. századiak, és éppen Jaroszlav idejében hozták őket. Egyébiránt a Kijevi Rusz alapvető fontosságú jogi kódexét Russzkaja Pravdaként szokás említeni.⁴⁹ Három változata maradt fenn, a Rövid, a Bővített és a Rövidített Pravda, mindhárom másolatokban. Mi most csak a két részből, a Jaroszlav és a Jaroszlavicsok Pravdájából álló Rövid (Kratkaja) Pravdát fogjuk tanulmányozni, amelyről két fontos másolat (Akadémiai és Archeográfiai) maradt fenn a 15. századból. Ezek szövegei közel állnak egymáshoz, éppen ezért feltételezhető, hogy közös forrásuk volt. A Rövid Pravda egy, a fenti másolatokkal lényegében véve megegyező szövegét tartalmazza az Első novgorodi évkönyv is.

A Rövid Pravda első részének, tehát Jaroszlav Pravdájának keletkezési idejével kapcsolatban a történettudományban nem alakult ki egységes nézet. Egyes kutatók feltételezik, hogy Jaroszlav 1016-ban adta ki,⁵⁰ tehát abban az évben, amelyenél az Első novgorodi évkönyv feltünteti. Véleményünk szerint ennek két dolog is ellentmond: 1. A logika szabályai szerint és a szövegkörnyezet alapján az évkönyvben a Pravda passzusai helyett egy politikai kiváltságokat tartalmazó résznek kellene lennie. (Erre már az 1016. év eseményeinek ismertetésekor is utaltunk.) 2. Jaroszlav törvényeit a Jaroszlavicsok által hozott rendelkezésekkel együtt találjuk. Mivel a fejedelem fiai 1016-ban még nem éltek, a Russzkaja Pravdának ezt a változatát nyilván egy későbbi szerkesztés után toldották be az évkönyv szövegébe. A kompilátornak talán fel sem tűnt a logikai bakugrás. Az 1016. évi keletkezést tehát elvetjük, de pontos dátumot nem tudunk megadni, mert a források nem teszik lehetővé. Elképzelhetőnek tartjuk azt is, hogy Jaroszlav 1036 után, amikor már de facto egyeduralkodóvá vált, fogott hozzá a törvénykezéshez,⁵¹ de ez a nézet még bizonyításra szorul.

A Rövid Pravdát az általunk felhasznált egyik forráskiadvány 43 cikkelyre tagolja.⁵² Ebből valószínűleg csak 17 származik Jaroszlav korából (Jaroszlav Pravdája). Az első 9 cikkely a személy elleni, a 10–17. pedig egy kivétellel a tulajdon ellen elkövetett sérelmekkel foglalkozik. A gyilkosságot mint legsúlyosabb büntetést rögtön a Pravda eleje tárgyalja. Ha egy szabad embert egy másik szabad ember ölt meg, az áldozat valamelyik közeli rokona, például a fia végezhetett a gyilkossal, vagyis a vérbosszú továbbra

is érvényben volt. Ha nem volt, aki bosszút álljon, a gyilkos 40 grivna bírságot volt köteles fizetni, ami jelentős „összegnek” számított, hiszen a Szvjatopolk felett aratott első győzelem után Jaroszlav az előkelőknek is csak 10 grivnát osztott ki fejenként. Társadalmi szempontból figyelemre méltó, hogy a törvény nem tett különbséget a druzsina tagjai és a druzsinán kívüliek, a varégek és a szlávok, a közösségben élők és az abból kiváltak között: valamennyiük meggyilkolása után 40 grivna volt a bírság.⁵³

A Rövid Pravda testi sértéssel foglalkozó részéből kiderül, hogy az emberek Jaroszlav korában sem kímélték egymást, s kezükön kívül bottal, doronggal, edénnyel, ivókürttel, sőt még kardlappal is verték társaikat. Ha a bántalmazott személy megsérült, elégtételt vehetett, tehát a bosszú ősi elve még ekkor is érvényben volt.⁵⁴ Ha a sértettnek nem volt lehetősége a bosszúállásra, a vétkes 3 grivnát fizetett, valamint az „orvosi kezelés” költségét. Egy másik cikkely ugyanezen vétségért, de nyilván súlyosabb eseteiért 12 grivna büntetést írt elő. Ítéletet akkor hoztak, ha valakit verésre vagy kékre-zöldre vertek, illetve a bántalmazott tanút tudott keresni; ha nem volt tanú (és verésre utaló nyom sem), „az ügynek vége szakadt”. Érdekeség, hogy a varégek nem kötelezték tanúállításra, verekedés esetén nekik elég volt esküt tenniük. Ennek két oka lehetett: 1. Privilegizált helyzetben voltak. 2. A szláv lakosság nem akart mellettük tanúskodni. A karddal való veréssel, illetve vagdalkozással több cikkely foglalkozik. A legsúlyosabb esetben (végtag levágása) 40 grivna büntetést róttak ki, s ez megegyezett a gyilkosság után fizetendő „összeggel”. Ha viszont a sértett csak az egyik ujját veszítette el, a bírság mindössze 3 grivnát tett ki. (A bajusz és a szakáll viszont jóval értékesebbnek számított, ti. ezen férfiúi ékességek kitépése, esetleg levágása után a büntetés 12 grivnára rúgott.) Úgy tűnik, a fenti fegyverrel való visszaélésnek Jaroszlav mindenképpen elejét akarta venni, mert már az is 1 grivnába került, ha valaki elvesztette a fejét és kardot rántott. Ha valaki hüvelyében lévő karddal vagy annak markolatával verekedett, a törvény nem a testrész megsebesítéséért állapított meg büntetést, hanem magáért a sérelemért.⁵⁵ Jaroszlav Pravdájának a tulajdon elleni vétségeket tárgyaló cikkelyei alapján a tárgyalt időszakban, a 11. század első felében a következő dolgok számítottak értékesnek: a rabszolgák, a lovak és a fegyverek. A rabszolgák, akiket cseljagyin, illetve holop néven említ a törvénykönyv, időnként megszöktek gazdájuktól, és varégek nál rejtőztek el. Mivel a varégek egyebek mellett velük is kereskedtek, minden valószínűség szerint ösztönözték az ilyen lépéseket. A hasonló esetek megelőzése érdekében Jaroszlav úgy rendelkezett, hogy ha a rabszolgát a harmadik napon felismerik, tulajdonosa vegye vissza, a varég pedig 3 grivnát fizessen a sérelemért. Egy másik cikkely az eltulajdonított rabszolga visszaszerzésével kapcsolatos eljárást szabályozta. Súlyos vétségnek számított, ha egy rabszolga szabad embert bántalmazott, a gazdája azonban nem adta ki, hogy büntetését végrehajthassák. Ebben az esetben a tulajdonos (a goszpogyin, vagyis úr kifejezéssel jelölték) igen magas, 12 grivna bírságot fizetett, a rabszolgát pedig alaposan helybenhagyták. Ez a cikkely azért kerülhetett a tulajdon elleni vétséget tárgyalók közé, mert a rabszolga vagyontárgynak számított. A lovak és a fegyverek lopásával kapcsolatos cikkelyek alapján a legmagasabb kiróható „bírságpénz” 3 grivna volt.

Jaroszlav törvényhozó tevékenysége nem korlátozódott a Pravda kiadására. Valószínűleg 1036-ban, amikor fiát, Vlagyimirt Novgorodba küldte fejedelemnek, egy másik törvényt (Pokon virnij) adott a novgorodiaknak, amely pontosan meghatározta a fejedelmi druzsina ellátásának, élelmezésének mértékét. Bírságtörvénynek azért nevezheték, mert a fenti tisztségviselők megbízatása bíraskodásra és a vira beszédésére szolgált.⁵⁶

Jaroszlav kijevi nagyfejedelem törvényeit nagyra értékeljük, attól függetlenül, hogy egy részüket nem ő hozta, hiszen a Russzkaja Pravdába a korábbi századok szokásjoga, valamint elődeinek törvényei is bekerültek.⁵⁷ Azonban a régi elveket, szabályokat csak akkor alkalmazhatta, ha azok megfeleltek az adott időszak követelményeinek. Az új vagy átalakított törvényekkel az új kihívásokra kellett választ adnia. Bizonyára jóval több törvény született uralkodása idején, hiszen az általunk ismert passzusok csak a jog egy részét fedik le. Ha csak Jaroszlav Pravdáját vizsgáljuk, az is kétségtől bízva forrása a kor történetének. De törvényalkotó tevékenysége alapján Jaroszlávot csak akkor nevezhetnénk teljes joggal bölcsnek, ha az abban játszott közvetlen szerepét alaposabban megismerhetnénk.

Az egyházpolitika

Mint ismeretes, I. Vlagyimir kijevi nagyfejedelem 988-ban vette fel a kereszténységet, azonban a haláláig (1015) hátralévő két és fél évtized nyilván csak az óoroszlav egyház megszervezésének kezdeti lépéseire volt elegendő, az 1015 utáni trónharcok pedig hátráltatták ennek a folyamatnak a kibontakozását. A PVL-ben az 1036-tól kezdődő időszakra vonatkozólag találunk olyan adatokat, amelyek alapján Jaroszlav egyházpolitikáját bemutatathatjuk. Közülük is ki kell emelni az 1037. évnél mintegy csokorba gyűjtve találhatóakat. Ezek jórészt a fejedelem intézkedéseit dicsőítik, alapvetően mégis elfogadjuk őket, mivel sok esetben lehetőségünk van ellenőrzésükre.

A keresztény hit igazából Jaroszlav idejében kezdett elterjedni, aki bőkezű mecénásnak bizonyult. Kijevben felépítette a metropólia központjává váló Szófia-székesegyházat, az Arany-kapu tetején az Angyali Üdvözlé-templomot, valamint a György- és az Irina (Irény)-kolostorokat. A Kijevi Rusz más városaiban és egyéb helyeken is templomokat alapított, gondoskodott róla, hogy ezeknek papja legyen. A papok javadalmazását a fejedelmi kincstárból biztosította. Az eredményekről a PVL 1037. évi cikkelyének szerzője így írt: „*És örvendezett Jaroszlav, látva a sok templomot és megkeresztelt embert...*”⁵⁸ (A keresztelés olyan lendületet vett, hogy egy esetben még a halottakra is kiterjedt. Jaroszlav két nagybátyja sírját kihantolták, a csontokat megkeresztelték, és egy templomban temették el.⁵⁹ Gyanítjuk, ezeknek az eseményeknek más oka is lehetett, mégpedig a lelkiismeret-furdalás, mivel Jaropolk kijevi nagyfejedelmet Jaroszlav apja gyilkoltatta meg. Hasonló érzés gyötörhette később a Jaroszlavicsokat, amikor az apjuk által bebörtönzött Szugyiszlav pszkovi fejedelmet csaknem negyedszázados raboskodás után szabadon engedték, és hozzájárultak [vagy kényszerítették?], hogy szerzetesnek álljon.)⁶⁰ Ugyanakkor növekedett a kolostorok és a szerzetesek száma is. Az utóbbiakat Jaroszlav anyagi szempontból még a világi papoknál is jobban támogatta. A PVL szövegéből ítélve ebben az időszakban már zajlott az egyházzal kapcsolatos jogszabályalkotás is.⁶¹

A keresztény hit terjesztésében igen fontos szerepet játszottak a könyvek. Létezik olyan nézet, mely szerint az írásbeliség a Kijevi Ruszban már a 10. században kialakult. A Bizánccal kötött szerződésben közvetlen utalások vannak arra vonatkozóan, hogy az óoroszlav területeken ismerték az írást. A kereszténység hivatalos felvétele előtti írásbeliséget látszanak alátámasztani a régészeti leletek is.⁶² Mindazonáltal az igazán nagy előrelépést az új vallás igényei alapozták meg. A PVL szerint Jaroszlav sok írástudót gyűjtött össze, akik a görög nyelvű szövegeket szláv nyelvre fordították. Az elkészült

könyveket a Szófia-székesegyházban helyezték el.⁶³ Ez utóbbi első olvasásra talán meglepőnek tűnik, de az óorosz állam történetéből egyrészt vannak adatok, melyek megerősítik, hogy a templomokat értékmegőrző helynek is tekintették. A könyvek pedig nagy értéket képviseltek. Másrészt nem kell feltétlenül szó szerint értelmezni a PVL szövegét, hiszen a Szófia-székesegyház alatt az egész egyházi központot (templom, lakóépületek stb.) is érthetjük, ahol a kódexeket fordították, írták, másolták és tárolták. A kutatók úgy vélik, hogy ez a könyvtár (könyvraktár) mintegy 950 kötettel rendelkezett, s benne főként istentisztelettel kapcsolatos könyveket őriztek, amelyekre elsősorban a templomoknak és a Rusz különböző részein felállított püspökségeknek volt szükségük.⁶⁴

Jarozslav nemcsak támogatta az óorosz egyházat, hanem többször bele is szólt annak ügyeibe. Ezt gyanítjuk a PVL egyik híradása mögött, mely szerint, amikor (1036-ban) a nagyfejedelem fiát, Vlagyimirt Novgorod élére állította, egy Zsigyata (Zidjata) nevű püspököt is kinevezett.⁶⁵ Jóval nagyobb visszhangja volt 1051. évi lépésének. Ekkor összehívta a püspököket, és Ilariont tette meg metropolitának. A kinevezés okáról a forrás annyit árul el, hogy Jarozslav isteni sugallatra tette, Ilarionról pedig azt, hogy művelt és (gyakran) böjtölő orosz presbiter volt, ő ásta ki az első kis barlangot azon a helyen, ahol a későbbiekben a híres Barlangkolostor létrejött.⁶⁶ Az óorosz egyház fejét, a kijevi metropolitát korábban és később is a konstantinápolyi pátriárka nevezte ki. A méltóság viselői általában görögök voltak, bizánci befolyást közvetítettek. Teljesen egyértelmű, hogy az üresedésben lévő főpapi szék ily módon történő betöltésével Jarozslav a pátriárka (és a bizánci császár) befolyását akarta csökkenteni, s ezáltal az óorosz egyház és saját mozgásszabadságát növelni.

Az egyházpolitikának fontos eleme volt a György-kultusz. Jarozslav, aki a keresztiségben a Georgij, vagyis György nevet kapta, a hasonló nevű szentet védőszentjének tekintette. 1037-ben Kijevben kolostort alapított, amelyet Szent Györgyről nevezett el. Ennek a kolostornak György-templomát legkorábban 1051. november 26-án szentelte fel Ilarion metropolita. Jarozslav az általa alapított Szófia-székesegyházban egy külön oldalkápolnát is szentelt Györgynek. Védőszentjéről nevezte el Jurjev városát is, melyet 1030-ban, a csudok felett aratott győzelme után alapított. Végül pedig Jarozslav érméin és pecsétjén is látható György alakja. Azzal, hogy ezüstpénzeire és pecsétjére ráverette annak a szentnek a képét, akinek figurája oly gyakran jelent meg a bizánci érméken és ólombullákon, mintegy proklamálta egyenjogúságát a bizánci császárral.

Jarozslav György-kultuszában két tendencia ütközött meg: egyrészt az a törekvése, hogy védőszentjeként vegye igénybe azt a szentet, aki a bizánci császárnak is pártfogója volt, másrészt az az óhaja, hogy megszabadítsa ezt a kultuszt a görög papság féltékeny gyámkodása alól. Mikor november 26-át Szent György ünnepévé avatta, Jarozslav egy olyan új ünnepet vezetett be Ruszban, amelyet a bizánci egyház nem ismert. Ez a tény szervesen beleilleszkedett más hasonló jelenségek láncolatába (harc azért a jogért, hogy Rusznak orosz metropolitája legyen, orosz szentek kanonizálása, orosz ünnepek bevezetése).⁶⁷

Az óorosz egyházzal kapcsolatos intézkedéseit tekintve Jarozslav kétségtől bízónak bizonyult. Jól mérte fel az adott helyzetet, és nem sajnálta az anyagi javakat templomok, kolostorok építésére, papok, szerzetesek javadalmazására és képzésére. Az, hogy belső (fontos elvek, szabályok közvetítése, a társadalmi feszültség csökkentése) és külső (az önállóság növelése, sőt időnként vetélkedés Bizánccal szemben) okok miatt neki is nagy szüksége volt az egyházzal, egyáltalán nem csökkenti érdemeit.

A nagy építkezések

Kijevben már a 10. század végén, I. Vlagyimir uralkodása idején jelentős építkezések kezdődtek. Az első lépést egy új erőd munkálatainak megindulása jelentette, ez a szakirodalomban a Vlagyimirváros elnevezést kapta. A század fő épülete a 989–996 között épült Tized-templom volt. Hiába emelték már téglából a hagyományosan használt fa helyett a nagyfejedelem görög mesterei, nem maradt fenn, mert a tatárok 1240-ben lerombolták.⁶⁸

Jarozslav idejében Kijev építése még nagyobb méretekben folytatódott. Az új rész, az ún. Jarozslavváros sáncai a Vlagyimirváros erődítéseitől indultak ki. Ezeknek a hatalmas földfalaknak a hosszúsága 3,5 km volt. Magasságuk elérte a 11 (a rajtuk elhelyezett faszerkezettel együtt a 16), szélességük pedig meghaladta a 25 métert. A terület, amelyet az erődítmény körbevett hétszer nagyobb volt Vlagyimir váránál, tehát az ún. Vlagyimirvárosnál, és több mint 70 hektárt tett ki. Ahol a sánc viszonylag sík felületen haladt, mély árok húzódott előtte. A Kijevi Rusz egyetlen városának erődítései sem voltak ilyen erősek. Számítások szerint a sánc és a faszerkezet létrehozásához kb. 630 000 m³ föld és legalább 50 000 m³ faanyag kellett. Ha építésük 4 évig tartott, állandó jelleggel több mint 1000 ember munkáját igényelte.⁶⁹

A Jarozslavvárosnak⁷⁰ 3 bejárata volt, az Arany-, a Ljadi- és a Zsidó-kapu. Közülük az Arany-kapu vált a leghíresebbé, de napjainkig csak romjai maradtak fenn. Elnevezését a konstantinápolyi Arany-kapu mintájára kapta, mert – mint ahogyan a másik is – a főváros központi részének főbejárata volt. Az időnként felbukkanó találgatásokkal szemben, ezt a kijevi építményt aligha díszítették arannyal. A PVL nem ad semmiféle alapot az ilyen megállapításokra. Sem az Arany-kapu építéséről szóló cikkely, sem a vele kapcsolatos későbbi információk nem szólnak aranyról. Nem tártak fel aranyat a régészeti ásatások során sem, bár a körülötte lévő területet alaposan átkutatták. Az Arany-kapu egy kb. 15 méter magas kaputorony volt, amely a sánc vonalában állt, a bejárat pedig a belsejében helyezkedett el. Az első időszakban Nagy-kapunak nevezték. Ekkor még valószínűleg egyáltalán nem volt egyházi jellege, később viszont ráépítették az Angyali Üdvözlés templomát. A másik két bejáratról jóval kevesebbet tudunk. A Ljadi-kapu elnevezése talán a lengyel (ljah) szóval hozható összefüggésbe. Azonban meglehetősen nehéz megmondani, hogy ez a többször hangoztatott nézet mennyire felel meg a történeti valóságnak, a PVL legalábbis nem említi, hogy a Jarozslavváros területén lengyelek éltek volna. A Zsidó-kapu az évkönyvben mindössze kétszer szerepel. Elnevezése a közelében elhelyezkedő zsidónegyeddal vagy utcával kell hogy kapcsolatos legyen. Külsőjéről, méreteiről, jellegéről, anyagáról semmit sem tudunk, mert régészeti feltárására nem került sor.⁷¹

Az orosz városok anyjának (így nevezték Kijevet) legfőbb épülete kétségkívül a Szent Szófia-székesegyház volt. Itt iktatták be a nagyfejedelmeket, itt fogadták a követeket, itt zajlottak a püspökök gyűlései, ide temették az uralkodókat és még hosszan folytathatnánk a sort. Jarozslav 1037-ben⁷² azon a helyen rakta le az alapjait, ahol a besenyőket megverte, és ahol az „égi bölcsesség” a „pogány sötétséget” bevilágította (szófia=bölcsesség). A székesegyház az óorosz keresztény építészet első nagy, centrális elrendezésű alkotása volt, és ez nem kis dolog, ha arra gondolunk, hogy a centrális kupolás építés az orosz egyházi építészet egyetlen módja maradt egészen a 20. századig. Két szakaszban építették fel, és 13 kupolája piramisszerű szerkezetet alkotott. Belső terét erősen tagolták. Fő részei, a fejedelmek és az előkelők számára fenntartott

kórusok és az egyszerű nép számára kijelölt templomtér a társadalom bizonyos fokú tagozódását mutatják. Kórusai általában tágasak és jól megvilágítottak voltak. A kutatók véleménye szerint ez a sajátosság a nagyfejedelem parancsának következménye, aki a hatalmas templom ezen ünnepélyes részein fogadások és egyéb ceremóniák rendezését tervezte. A kórusokkal szemben emelkedett a ragyogó fényt árasztó kupola. Az épület pompáját növelte a mainál 70 cm-rel mélyebben fekvő mozaikpadló is. A kijevi Szófiára a konstantinápolyi Hagia Szophia építészeti megoldásai hatottak nagyon, de a hasonlóság nem volt jelentős. Egyrészt alaprajzuk eltért egymástól, másrészt míg a Hagia Szophia-székesegyház belső terét úgy alakították ki, hogy egységes legyen, addig Kijevben öthajós, keresztkupolás templom épült, és az egyetlen óriási kupola helyett itt 12 kis sisak formájú kupola vette körül a középső tér fölött emelkedőt. Különösen az épület öthajós elrendezése érdemel figyelmet. Az öthajós, keresztkupolás templomokról a kutatások megállapították, hogy éppen ez az elrendezés volt Bizánca jellemző, éppen ez különböztette meg a bizánci építészetet a keleti típustól, melynek esetében a három hajó vált általánossá. A kijevi Szófia tehát az öthajós típus fényes példája, és nagyobb, mint a legjobb állapotban megmaradt, hasonló elrendezésű bizánci templomok.⁷³

Érdemes kitérnünk a belső díszítésre is. A székesegyház centrális, megvilágított részét mozaikok díszítették, a kevésbé világos oldalhajókat, a két torony falait és a karzatokhoz vezető lépcsőket pedig freskók.⁷⁴ A központi kupola belső boltozata a szigorú, sőt fenyegető arcú Krisztust, a Patokrátorrt ábrázolta. Ez a kép volt a Szófia-székesegyház valamennyi faldíszének eszmei központja. Krisztus alakját 4 szárnyas angyal vette körül, az ablakközi pilléreken a 12 apostol, alattuk a 4 evangélista volt látható. A főapszis fülkeboltozatát a felemelt kezekkel imádkozó Istenanya töltötte be, akít a görög ikonográfiában Orantának, azaz könyörgőnek neveztek. Ő, a közbenjáró állt a legközelebb a nép érzelmi világához. Valószínűleg különösen erős benyomást tett, mert a későbbiekben lerombolhatatlan falnak kezdték nevezni. Az Istenanya tágra nyílt szemei átható tekintettel irányultak a szemlélőre. A felemelt karokról aláomló köpeny monumentális redőzete az alak királyi fenségét hangsúlyozta.⁷⁵ A mozaikokon legalább 8 görög mester dolgozott, de helyi erőket is bevontak a munkába. Ezeknek az ábrázolásoknak a legerősebb oldala a kolorit volt. Telített színviláguk, a színek változatossága, a színárnyalatok gazdagsága minden bizonnyal lenyűgözte a szemlélőt. A Szófia-székesegyház mozaikjain 117 színárnyalatot mutatott ki a részletes elemzés. A kék színnek például 21, az aranyaknak 25 árnyalatát különböztették meg.⁷⁶

A székesegyház falfestményeivel kapcsolatban két dologra kívánjuk felhívni a figyelmet. Középkori szokás volt a templom építetőjének ábrázolása. A kijevi Szófia-székesegyházban a középső hajó falait díszítették ilyen kompozícióval. A freskón eredetileg 13 alak volt látható. Középen Krisztus, tőle jobbra Jaroszlav és fiai ábrázolása helyezkedett el. A nagyfejedelemet a székesegyház makettjével örökítették meg, fiait pedig a szeniorátus alapján festették le. Eszerint a freskón Vlagyimir, Izjaszlav, Szvjatoszlav és Vsevolod szerepelt. Krisztustól balra Jaroszlav felesége, Irina és három, külföldi forrásokból ismert lánya, Jelizaveta (Erzsébet), Anna és Anasztázia ábrázolása helyezkedett el.⁷⁷ Ebből a hatalmas kompozícióból mindössze a gyermekek portréi maradtak meg, azok is részlegesen. Teljesen szokatlannak számított viszont világi témájú freskók megjelenése egy egyházi épületben. Igaz, nem a székesegyház központi részét, hanem csak a két lépcsőtorony belsejét díszítették ily módon. Mindkét torony falára festettek vadászcenákat és a bizánci udvar életével kapcsolatos kompozíciókat. Nagyon híressé vált a délnyugati épületrészben található, zenészeket és táncosokat

(szkomorohi) ábrázoló falfestmény. Az ilyen freskóknak egy kultikus épületben való megjelenése azzal magyarázható, hogy a tornyok lépcsőinek tisztán funkcionális rendeltetése volt, ti. a kórusra való feljutást szolgálták.⁷⁸

A Szófia-székesegyház mellett helyezkedett el a kijevi metropolita erős kőfallal körülvett palotája. A falban volt egy kapu, melyen keresztül lehetett eljutni a templom központi, nyugati bejáratához. Amennyire a falmaradványokból meg lehet állapítani, a Jaroszlavváros 70 hektáros területéből a metropolita rezidenciájának területe kb. 3,5 hektárt tett ki. A munkálatok nagyságának érzékeltetésére érdemes megemlíteni, hogy az imént említett objektumon kívül a Jaroszlavváros viszonylag kis területén is négy kőtemplomot és egy kőpalotát építettek. Az egyházi épületek közül három jól ismert (a Szófia-, a György- és az Irina-székesegyház), a negyediket viszont írott forrás nem említi. A palota az uralkodó volt.⁷⁹

Jaroszlav építető tevékenysége nem korlátozódott Kijevre, az óorosz állam másik nagy központja, Novgorod is szépült, gazdagodott uralkodása idején. Az egyik legnehezebb feladat itt is a Szófia-székesegyház felépítése (1045–1050) volt. A források ugyan ezt részben vagy egészen Jaroszlav fiának, Vlagyimirnak tulajdonítják, de ne feledjük, hogy ő csak apja helytartója volt a város élén.⁸⁰ A novgorodi Szófia az 1276-ban beomlott, nyugati falat kivéve eredetinek számít, bár hosszú történetét tűzvészek és újáépítések tarkítják. Szerkezete a kijevi Szófia-székesegyházéra emlékeztet. Ez is öthajós, keresztkupolás templom, mi több Novgorod egyetlen öthajós, keresztkupolás egyházi építménye. Impozáns kórusokkal rendelkezik. A hozzájuk vezető lépcsőzetet a székesegyház délnyugati sarkán emelt toronyban találjuk. A kijevi Szófiával közös vonások mellett a novgorodi sajátos vonásokat is mutat. A kijevi 13 kupola helyett itt csupán ötöt láthatunk. Még a toronynak is van egy – kissé zömök – kupolája. A terrek mellé- és nem alárendelt viszonyban állnak egymással, falain pedig kevesebb festői dísz találunk. A márvány és a pala hiányzik, freskók helyett mozaikokat látunk. Igen sajátos az építési technika: a legfőbb építőanyag a kő, s a mesterek csak kevés téglát alkalmaztak.⁸¹

Jaroszlav kijevi nagyfejedelem tehát grandiózus építkezéseket rendelt el, irányított és finanszírozott. Építkezéseit a védelmi és egyházpolitikai okok mellett a Bizánccal folytatott vetélkedés szándéka és a fejedelmi hatalom reprezentációs igényei is motiválták. Ezek eredményeként Kijev, amely addig is fontos kereskedelmi központ volt, Kelet-Európa, sőt az egész kontinens egyik legjelentősebb városa lett. A nagy munkálatok természetesen, amint arról a későbbiekben még szó lesz, nemcsak a fővárost (és Novgorodot) érintették. A Jaroszlav bölcs közreműködésével az építészetben elért eredmények hozzájárultak a kultúra más területei (pl. a festészet) fejlődéséhez is.

A külpolitika

A Kijevi Rusz külpolitikája nem feltétlenül egyezett meg Jaroszlávval, mert a Szvjatopolkkal, illetve Msztyiszlávval vívott trónharcok idején a hangsúly értelemszerűen nem ugyanazokkal a külső hatalmi tényezőkkel való kapcsolattartásra helyeződött. Ami konkrétan Jaroszlav külpolitikáját illeti, annak mindössze fontosabb irányait, elemeit fogjuk kiemelni.

Első helyen a skandináv kapcsolatokat kell említenünk. A hatalom megszerzéséért és megtartásáért folytatott küzdelemben Jaroszlav fő támaszát a varégekől szervezett

zsoldoscsapatok jelentették. A varégek részesei voltak a besenyők felett aratott 1036. évi győzelemnek is. A dinasztikus politika igen szemléletesen tükrözte mindezt. Jaroszlav felesége Olaf (995–1022) svéd király lánya, Ingigerda (orosz nevén Irina) volt. Nem véletlen, hogy a házasságkötésre a Bug folyónál Szvjatopolktól és I. Beleszlávtól elszenvedett vereség (1018) után került sor, tehát akkor, amikor világhosszá vált: a Szvjatopolkot támogató lengyel erők ellensúlyozására nagy szükség van a normannokra. A nagyfejedelem környezetében a későbbiek folyamán is jelen voltak az északiak. Az egyik herceg, Harald Bizáncból érkezett a Kijevi Ruszba, ahol Jaroszlav legidősebb lányát, Jelizavetát vette feleségül. Később norvég király lett belőle (Rettegett Harald, kb. 1047–1066), aki eseménytelennek egyáltalán nem nevezhető életét az angliai harcok során végezte be. Talán nem lényegtelen momentum az sem, hogy Harold halála után Jelizaveta Jaroszlavna Sven dán király (1047–1075) hitvese lett.⁸²

Sokkal változatosabban alakult a viszony Lengyelországgal. Vitéz Boleszlav és Jaroszlav törvényszerűen került szembe egymással, mivel Boleszlav saját vejét, Szvjatopolkot támogatta a Kijevért vívott harcban. Mint kiderült, a lengyel uralkodót nemcsak a rokoni szeretet motiválta, és az óoroszlav állam súlyos árat fizetett Szvjatopolk szövetségi politikájáért. Visszavonulása idején I. Boleszlav azon túl, hogy értékes zsákmányt vitt magával, visszafoglalta a még 981-ben I. Vlagyimir által megszerzett ún. cservényi (czerwieni) városokat, melyeket keleten a Bug, nyugaton a Wieprz folyó, délről a belzi, északról pedig a közép-chelmnói terület határolt. Kijev csak több mint egy évtized múlva lendült ellentámadásba. Jaroszlav 1030-ban elfoglalta Belzet, a következő évben pedig hathatós csernyigovi támogatással visszavette a cservényi városokat. Mindez azért is volt lehetséges, mert II. Mieszko idejében (1025–1034) a lengyel állam válságba jutott, és széttagolódás következett be. 1039-től viszont Piast Kázmér erélyes kézzel látott hozzá a rendteremtéshez. Nagy- és Kis-Lengyelországot egyesítette, de még előtte állt a Szilézia, Pomeránia és Mazóvia feletti ellenőrzés megszerzése. Érthető, ha ebben a helyzetben Kázmér rendezni akarta az óoroszlav–lengyel kapcsolatokat, s az sem meglepő, hogy a szövetségi viszonyt házasságokkal pecsételték meg: az 1040-es évek elején a lengyel fejedelem Jaroszlav testvérét, Marija Dobronyegát, Jaroszlav Izjaszlav nevű fia pedig Kázmér testvérét, Gertrudot vette feleségül. Mindebből több dolog is következett:

1. Az első frigyre való tekintettel a lengyel fejedelem 800 oroszot elengedett azok közül, akiket még I. Boleszlav ejtett fogságba. Ők több mint két évtized múltán nyerték vissza szabadságukat.

2. Jaroszlav, aki már korábban is vezetett hadjáratot Mazóviaiba, 1047 körül legyőzte a mazóviaiakat, és Kázmérnak vetette alá a területet, bár ilyen körülmények között a lengyel fejedelem nyilván kénytelen volt tekintettel lenni az oroszok bizonyos érdekeire.

3. A 11. század második felében, amikor a trónharcok éppen Jaroszlav fiai, a Jaroszlavicsok között dúltak, Izjaszlav lengyel segítséget vehetett igénybe.⁸³

Jaroszlav nem tudott jó viszonyt kialakítani a sztyeppe lakóival, különösen a besenyőkkel, bár ez már szinte hagyománynak számított, hiszen nagyapját, Szvjatoszlávot a besenyők gyilkolták meg, és apja, Vlagyimir életében is komoly veszélyt jelentettek. A Kijevért vívott véres harc idején (1015–1019) a besenyők Szvjatopolkot támogatták, igaz, nem sok sikerrel, mert sem Ljubecs közelében (1016), sem Perejaszlavnál (1019) nem tudták győzelemhez segíteni. 1031-ben a cservényi városok visszafoglalása során Jaroszlav és öccse, Msztjiszlav sok foglyot ejtett. A zsákmány elosztása után a kijevi nagyfejedelem „saját lengyeleit” a Rosz, a Denyeper jobb oldali mellékfolyója mentén

telepítette le. A következő évben Jaroszlav erősített települések építésébe fogott ugyanott. Ez a védelmi vonal azonban vagy nem készült el öt év alatt, vagy nem volt elég hatékony, mert 1036-ban, éppen akkor, amikor a nagyfejedelem a fia, Vlagyimir beiktatásával kapcsolatos teendők miatt Novgorodban tartózkodott, nagy létszámú besenyő sereg jelent meg Kijev alatt. Most a Kijevi Rusz északi része sietett a déli segítségre – 1021-ben Brjacsiszlav polocki fejedelem Novgorod elleni támadásakor ez éppen fordítva történt –, de Jaroszlav így is csak öldöklő harc után tudta szétszórni a zsákmányra éhes ellenséget. Az igazán nagy építkezések csak ezután indultak meg, hiszen a Szófia-székesegyház alapjait például azon a helyen rakták le, ahol a besenyőket 1036-ban megverték.⁸⁴

A Kijevi Rusz és Bizánc kapcsolatai a tárgyalt időszakban szerteágazóak voltak, témánk szempontjából viszont csak egy hadjárat és az azzal összefüggő események tárgyalása látszik célszerűnek. 1043-ban a még Vlagyimir nagyfejedelem és Bazileosz császár által kötött szerződést egyoldalúan felbontották. Az okokat máig sem sikerült megnyugtató módon tisztázni. Mindenesetre a fenti évben Jaroszlav hadjáratot szervezett Konstantinápoly ellen. A vezetéssel fiát, a novgorodi fejedelmet bízta meg. A hadi vállalkozás azonban kudarccal végződött. Az óoroszlotta nagy veszteségeket szenvedett a bizánciak által alkalmazott görögtűztől, majd vihar tépázta meg. Vlagyimir Jaroszlavics a megmaradt hajókkal a remélt zsákmány nélkül volt kénytelen visszatérni Kijevbe. Azokat a csapatokat pedig, amelyek Visata vajdával (magas rangú katonai parancsnokkal) az élen szárazföldi úton vonultak, a bizánciak a Balkánon bekerítették, és a katonák nagy részét elfogták. A Kijevi Rusz nemzetközi pozíciói a vereség ellenére szilárdak voltak, a Bizánci Birodalom pedig a győzelem ellenére számos problémával küzdött. A kapcsolatok rendezése még így is 3 évig tartott, végül a kijevi vezetés el tudta érni az óoroszlotta kereskedők kártalanítását és a foglyok kiadatását. Az 1046-ban megkötött békét Vsevolod Jaroszlavics és IX. Konstantin (Monomachosz) bizánci császár (1042–1055) lányának házasságával erősítették meg. Sajnos a hecegnő nevét sem tudjuk biztosan, csak valószínűsíthetjük, hogy Máriának hívták. Mindenesetre ő szülte Jaroszlav leghíresebb unokáját, Vlagyimir Monomahot.⁸⁵

A Német-római Császárság Jaroszlav uralkodása idején nem játszott főszerepet a Kijevi Rusz külpolitikájában. Az orosz–német viszony általában más szomszédokkal való viszonytól függött. Amikor az 1016-ban legyőzött Szvjatopolk Lengyelországba menekült, Jaroszlav követet küldött II. Henrik (1002–1024) császárhoz, és katonai támogatást ígért neki a lengyelek ellen. Ez meg is valósult, hiszen 1017-ben, a császár sikertelen sziléziai hadjárata idején Jaroszlav csapatai a lengyel határnál harcoltak. 1018-ban azonban a Német-római Császárság és Lengyelország békét kötött, ezzel Jaroszlav és Henrik együttműködése megszűnt, Szvjatopolk pedig német segítséget is igénybe vehetett a kijevi nagyfejedelmi trón visszaszerzéséhez. Az orosz–német megállapodás a II. Mieszko (1025–1034) idejében zajló lengyel–német háborúban lépett újra érvénybe. Belz és a cservényi városok elfoglalása (1030, 1031) nemcsak Jaroszlav, hanem a császár érdekeit is szolgálta, mert a lengyel erőket gyengítette és megosztotta. Piast Kázmér hatalmának megszilárdításában viszont Rusz és Németország is segédkezett. A Német-római Császárság a hagyományos lengyel–cseh egyensúly megerősítése, a kijevi állam pedig éppen a német befolyás korlátozása által. 1040-ben, III. Henrik uralkodása (1039–1056) idején egy ajándékokkal megrakott orosz küldöttség érkezett a türingiai Allstedtbe. Itt valószínűleg az összes vitás kérdés rendezésére sor került. Az orosz–német viszony azonban nem vált szorossá. A Bizánc elleni támadás előestéjén, 1043

elején Jaroszlav egy újabb küldöttséget menesztett a császárhoz, arra akarván rábírní őt, hogy vegye el egyik lányát feleségül. III. Henrik nem fogadta el az ajánlatot, amire Jaroszlav a Lengyelországhoz, majd Magyarországhoz fűződő kapcsolatok megszilárdításával, végül a Franciaországgal kötött szövetséggel válaszolt. Ettől függetlenül Jaroszlav életének hátralevő éveiben és fiainak közös kormányzása idején (1054–1073) Németországgal fennmaradt a békés viszony.⁸⁶

A Franciaországgal kötött szövetségnek nem szabad túl nagy jelentőséget tulajdonítanunk, még akkor sem, ha azt házasságkötéssel pecsételték meg. I. Henrik (1031–1061) francia király 1051-ben vette feleségül Anna Jaroszlavnát. A Kijevi Rusz pénzügyi és erkölcsi segítsége számára fontos lehetett, ám Jaroszlav presztízsnyereségen kívül többet aligha könyvelhetett el, mert ebben az időszakban a francia uralkodói hatalom egészen jelentéktelen volt. A tényleges haszon szempontjából jóval gyümölcsözőbbnek bizonyult egy másik házasság, amely a Rurik-dinasztiát az Árpád-házzal hozta közelebbi kapcsolatba. Jaroszlav uralkodása idején a Kijevi Rusz külpolitikája Magyarország vonatkozásában a szövetségi viszony fenntartására törekedett, bár ez nem mindig sikerült. A Rusz elleni hadjáratba 1018-ban I. Boleszlav be tudott vonni egy félezres magyar egységet is, 1030–1031-ben, Belz és a cservényi városok elfoglalása idején pedig az óorosz és a magyar állam különböző táborhoz tartozott: az előbbi Németországgal együtt harcolt Lengyelország ellen, amelyet I. István viszont támogatott. Később a viszony rendeződött. Mint ismeretes, az I. István által megvakított Vazul 3 fia elmeneült Magyarországról. Közülük András és Levente Lengyelországban rejtőzött el, majd Volhíniában próbált menedéket keresni. Ezután a hercegek a kunokhoz mentek, végül visszatértek a Kijevi Rusz területére. Andrászt a magyar előkelők 1046-ban meghívták a trónra. Házasságkötésének körülményei nem teljesen tisztázottak. Úgy tűnik, még hercegeként vette feleségül Jaroszlav Anasztázia nevű lányát. Ezzel egyébiránt az Árpád- és a Rurik-dinasztia már második alkalommal került rokoni kapcsolatba, hiszen korábban Szár László herceg felesége, valószínűleg Premislava, Jaroszlav testvére volt.⁸⁷

A Jaroszlav által irányított külkapcsolatoknak mindössze két sikertelen momentuma volt, a III. Henrik által visszautasított házassági ajánlat és a Konstantinápoly elleni hadjárat. A nagyfejedelemnek megadatott a józan mérlegelés és a gyakran változó külső körülményekhez való alkalmazkodás képessége. Országá területét és tekintélyét hadjáratokkal, szerződésekkel és házasságokkal növelte. Olaf svéd király az apósa, a lengyel I. (Piast) Kázmér a sógora, IX. Konstantin bizánci császár a násza, III. Harald norvég, I. András magyar és I. Henrik francia király pedig a veje volt. Előrelátását dicséri, hogy vejei közül ketten, Harald és András akkor lettek rokonai, amikor még nem voltak koronás fők. A menekülő hercegek befogadására nem Andrásé és Leventéé az egyetlen példa. Jaroszlav befogadta az 1016-ban a dánok által meggyilkolt Vaszbordájú Edmund angol király két fiát és II. Mieszko lengyel uralkodó fivérét is.⁸⁸ Az, hogy az efféle gesztusokat a felebaráti szeretet és a megértés mellett a politikai számítás vezérelte, egy államférfi esetében inkább értékes tulajdonságnak, mint jellemhibának számít.

*

Tanulmányunk egyes fejezeteinek összeállításakor arra törekedtünk, hogy Jaroszlav Vlagyimirovics tevékenységének részterületeit bemutassuk és értékeljük is. Egy kiemelkedő képességű, sőt sok tekintetben bölcs kijevi nagyfejedelem portréja bontako-

zott ki előttünk, amelyről néhány ecsetvonás még hiányzik. Mindenekelőtt szólunk kell Jaroszlav egyik barátjáról és tanácsadójáról, Ilarionról, mert egy uralkodót nemcsak tettei minősítik, hanem az is, kikkel veszi magát körül. Ilarion presbiter, később metropolita korának kétségkívül nagy műveltségű képviselője volt. Feltételezik, hogy 1037–1039 között ő írta a legrégebbi kijevei évkönyvet,⁸⁹ amelyet a PVL tartalmaz. Ez az elképzelés azért tűnik helytállónak, mert a PVL 1037. évi, Jaroszlav dicséretével záruló része a nagyfejedelem tetteit jól ismerő, bölcselkedésre hajlamos egyházi személyre vall. Márpedig az egyik legrégebbi óorosz publicisztikai munka éppen Ilarion egyházbölcseleti műve (Elmélkedés a törvényről és a kegyelemről). A Szófia-székesegyházban, ahol a falfestmények eszmeileg egységes, átgondolt rendszert alkotnak, döntő szerepe volt egy olyan ember tanácsainak, aki jól el tudott igazodni a középkori teológia finom árnyalatainak szövevényében, és kitűnően ismerte a szimbólumok bonyolult nyelvét. Ez az egyházi személy szintén Ilarion lehetett.⁹⁰

Az uralkodókat az is minősíti, hogy az általuk elért eredmények mennyire bizonyulnak tartósnak, vagy milyen hatást gyakorolnak a későbbi századokra. A Jaroszlav által 1016–1018, 1019–1024 és 1036–1054 között egyedül uralt politikai képződmény nem bizonyult időtállóknak, a nagyfejedelem halála után egyre inkább a szétagolódás tendenciája jellemezte. A 12. század első felében ugyan a viszonylagos egység még egyszer helyreállt, de dédunokája, Nagy Msztyiszlav halála (1132) után a részek megerősödése és elkülönülése megállíthatatlannak bizonyult. Azonban a Kijevei Rusz részekre szakadásáért Jaroszlav nem hibáztatható, még végrendelete sem, amelyre pedig már oly sokat hivatkoztak. Inkább értékelnünk kell, hogy a gazdaság és társadalom korabeli szintje mellett is képes volt egy hatalmas terület erőinek bizonyos szintű koncentrációjára. Sokkal fontosabbnak tartjuk a jogalkotás terén felmutatott eredményeit, hiszen törvényei (egyebek mellett fiai és unokája, Vlagyimir Monomah rendelkezéseivel kiegészítve) a kelet-európai térségben hosszú ideig hatást gyakoroltak a jogfejlődésre. Még ettől is jelentősebbnek tekintjük egyházpolitikáját. Az apja irányításával megalapozott óorosz egyház az ő uralkodása idején egyházszervezeti-teológiai téren hatalmas fejlődésen ment keresztül. Az általa létrehozott György-kultusz a későbbiek folyamán nagy népszerűsége tette szert a dinasztia tagjai és az előkelők között. Különösen másik dédunokája, Jurij Dolgorukij hódolt ennek a kultusznak a 12. században.⁹¹

A középkori épületek fennmaradása Európának ezen a részén sok esetben a véletlen műlik, bár az építőanyag és a hely kiválasztása, valamint az utókor hagyománytisztelése is jelentős mértékben befolyásolhatja az élettartamot. Ami a Jaroszlav parancsára emelt objektumokat illeti, azokból mindössze kettő, a két Szófia-székesegyház maradt ránk. A novgorodi jobban megőrizte eredeti jellegét, de számunkra most a kijevei a fontosabb, mert Jaroszlávval kapcsolatos emlékeket őrzött meg. A 18–19. századi átalakítások következtében külseje már nem emlékeztet a 11. századra. Szerencsére a belső díszítéssel más a helyzet. A mozaikok és a freskók közül a nagyobb megpróbáltatásokat az utóbbiaknak kellett kiállniuk. Annak ellenére, hogy a 17. század végétől kezdve hol bevakolták, hol pedig olajfestékekkel kenték le őket, a századunkban restaurált eredeti falfestmények még mindig hatalmas felületeket borítanak.⁹² A PVL alapján tudjuk, hogy a székesegyház alapítóját márványkoporsóban itt helyezték örök nyugalomra.⁹³ Szinte hihetetlen, hogy Jaroszlav fehér szarkofágja máig látható. Kis antik házra emlékeztet, két részét egy-egy márványtömbből vágta ki. Oldalait gazdag ókeresztény faragások díszítik. A 6–7. századi művészet különleges értékű emlékének tartják. A Bizánci Birodalomban készült, csak a 11. században hozták Kijevebe.⁹⁴ Jaroszlav földi

maradványai olyan állapotban maradtak meg, hogy tüzetes vizsgálatuk után M. M. Geraszimov, az ismert szobrász-antropológus el tudta készíteni mellszobrát.⁹⁵ Az évkönyvből tudjuk, hogy a nagyfejedelem 76 évet élt, de a székesegyház egy falfelirata alapján halálának egészen pontos dátuma is megadható: 1054. február 20.⁹⁶ Az építés után Kijev jelképévé váló Arany-kapu nem maradt fenn, de látható ugyanennek vlagyimiri változata. Még – természetesen a kijevihez hasonlóan – templom is van a tetején. Andrej Boguljubszkij vlagyimiri fejedelem építtette,⁹⁷ aki saját központját a Dnyeperparti város méltó versenytársává akarta tenni a 12. században. Végül, bár köztudott, mégsem felesleges megemlíteni, hogy Jaroszlav két olyan várost is alapított, amely máig létezik. Az egyik a ma Tartuként ismert Jurjev, a másik pedig a Volga partján elhelyezkedő Jaroszlavl.

Jaroszlav azonban a bölcs jelzõt minden bizonnyal nem a fentieknek, hanem a PVL 1037. évnél elhelyezett cikkely szerzõjének, vagyis valószínûleg Ilarionnak köszönheti. Az évkönyvrészlet szép gondolatokat tartalmaz a könyvekrõl és azok szerepérõl. Megtudhatjuk belõle, hogy a nagyfejedelem szerette a kódexeket, szorgalmas olvasó volt, és gyakran éjjel-nappal olvasott. A szerzõ a könyveket a bölcsesség forrásának nevezte, majd megemlítette Salamon király nevét.⁹⁸ Ezáltal mindent meg is tett azért, hogy Jaroszlav Vlagyimirovicsból Bölcs Jaroszlav legyen, hiszen a középkori ember azt tartotta bölcsnek, aki ismerte a betûk titkát. Egyébiránt Jaroszlav gyermekei között szintén akadtak mûvelt emberek: lánya, Anna nõ léteire tudott írni-olvasni, fia Vszevolod pedig 5 idegen nyelven beszélt.⁹⁹ De Jaroszlav nem csak saját családtagjait taníttatta. Apja nyomdokain haladva novgorodi fejedelemként iskolák létesítését rendelte el, amelyekben 300 gyerekekkel foglalkoztak.¹⁰⁰ Tehát Jaroszlav azért is bölcs volt, mert felismerte az oktatás fontos szerepét.

Jegyzetek

- 1 Poveszty vremennih let (a továbbiakban: PVL). Cs. I., Moszkva-Leningrád (a továbbiakban: M.-L.), 1950. 252–255.
- 2 PVL, 247.
- 3 PVL, 251–253.
- 4 PVL, 282. V. T. Pasuto leszármazási táblázata szerint, amely jelentõs mértékben a PVL-re támaszkodik, Vlagyimir nagyfejedelem sok felesége között két bizánci, egy-egy bolgár, cseh, normann és német is volt: *V. T. Pasuto: Vnyesnyaja polityika Drevnej Ruszi* (a továbbiakban: Pasuto). Moszkva, 1968. 419. A PVL összeállítója úgy vélte, hogy Vlagyimir nem tudott vágyainak ellenállni, és feleségei mellett Visgorodban 300, Belgorodban 300, Beresztovóban pedig 200 ágyast tartott. Emelett telhetetlenségében férjes asszonyokra vetett szemet, és szûzeket rontott meg. A szerzõ menségként csak azt tudta felhozni, hogy Vlagyimir ugyanolyan nõkedvelõ volt, mint a bibliai Salamon király, akinek állítólag 700 felesége és 300 ágyasa volt: PVL, 254–255.
- 5 Novgorodszkaja Pervaja Letopisz sztarsevo i mladsevo izvodov (a továbbiakban: NPL). M.-L., 1950. 168–169. PVL, 288. A grivna a Kijeji Rusz általános értékmérõje volt.
- 6 A történetnek magyar vonatkozásai is vannak. Borisz egyik, méghozzá kedvenc otrokja (druzsinájának, azaz kíséretének tagja) a magyar Gerogij (György) volt, Szvjatoszlávot pedig útban Magyarországra felé gyilkolták meg: PVL, 290–291., 294.
- 7 NPL, 175.
- 8 Meg kell jegyeznünk, hogy az Elsõ novgorodi évkönyvben a Jaroszlav által a novgorodiaknak adott pravda és usztav említése után a Russzkaja Pravda szövege következik, a szakirodalomban azonban régtõl fogva létezik olyan nézet is, amely az általunk leírtakat támasztja alá. Eszerint az évkönyv elbeszélése a Novgorod által Jaroszlávnak nyújtott segítségrõl szól, ezért egy olyan írást kell feltételezni, amely biztosítja Novgorod politikai privilégiumait. A Novgorod és a fejedelmek között kötött késõbbi

- szerződéseken a Jaroszlav „okleveleire” való utalások alatt természetesen politikai kiváltságokról szóló oklevelek értendők, a Russzkaja Pravda azonban ezeknek a kritériumoknak nem felel meg: Pamjatnyiki isztorii Kijevszkovo goszudarsztva IX–XIII vv (a továbbiakban: Pamjatnyiki). Szbornyik dokumentov podgotovlen k pecsaty G. Je. Kocsinim. L., 1936. 192.
- 9 A megszárlótól 4, a sztarosztáktól 10, a bojároktól 18 grivnát szedtek be fejenként: PVL, 297. Nem világos, hogy a muzs jelen esetben városlakó férfit vagy egyszerűen szabad férfit jelent. Időnként a társadalom felső rétegéhez tartozókat nevezték muzsoknak, de ezt itt a befizetendő „összeg” alacsony volta miatt ki kell zárni. A sztaroszták kénytelenek voltak megválni a 10 grivnától, amit 1016-ban jutalomként kaptak. A novgorodi társadalom leggazdagabb rétegét a bojárok alkották, különben aligha lettek volna képesek a 18 grivna, tehát a legnagyobb grivnamennyiség beadására.
- 10 Az 1015–1019 közötti események ismertetése: PVL, 288–298., NPL, 169–175.
- 11 PVL, 253–254., NPL, 127.
- 12 PVL, 294.
- 13 PVL, 289–294., NPL, 169–174.
- 14 Az orthodox kereszténység. Szerkesztette: *Berki Feriz*. Második kiadás, Bp. 1984. 79.
- 15 Isztorija Kijeva. Tom I. Drevnyij i szrednyevkovij Kijev (a továbbiakban: Isztorija Kijeva). Kijev, 1982. 161.
- 16 *Font Márta*: Oroszország, Ukrajna, Rusz. Fejezetek a keleti szlávok korai történetéből (a továbbiakban: Font). Pécs, 1995. 41.
- 17 PVL, 297–298.
- 18 A vecse kifejezésnek legalább fél tucat értelmezése lehetséges. Többnyire valamilyen tanácskozást jelent. Az adott esetben a városlakók gyűlését érthetjük alatta. L. V. Cserepnyn szerint Jaroszlav a városlakók széles köréhez fordult, akiknek támogatását biztosítani akarta azután, hogy annyira tönkretette pozícióit az előkelők között: *L. V. Cserepnyn*: Obscsesztvenno-polityicseszkie otosenyija v Drevnyej Ruszi i Russzkaja Pravda (a továbbiakban: Cserepnyn). In: Drevnyerusszkoje goszudarsztvo i jego mezsdunarodnoje znacsenyije. M., 1965. 132. Azt természetesen nincs okunk feltételezni, hogy az előkelők hiányoztak volna a vecséről, mert egyrészt Jaroszlav nyilván nem vérfürdőt rendezett, következésképpen a novgorodi arisztokrácia jelentős részét a megtorlás nem érintette, másrészt a tárgyalt időszakban olyan fontos kérdésben, mint egy hadjárat indítása, aligha lehetett nélkülük dönteni. Az évkönyvek szövegét (PVL, 295., NPL, 174) esetleg úgy is lehet értelmezni, hogy Jaroszlav a „megmaradt novgorodiakat”, azaz az életben maradt előkelőket hívta össze, de ennek ellentmond, hogy a vecsét egy mezőn tartották. (NPL, 174.) Ez kétségkívül a jelenlevők nagy létszámára utal, akik között egyébiránt a vidéki sztaroszták is ott lehettek, hiszen szerepükre a források többször is utalnak: NPL, 175. PVL, 297.
- 19 PVL, 295
- 20 Cserepnyn, 132.
- 21 PVL, 296–297.
- 22 *Bartha Antal*: Az etnikai-állami egység gondolata a „Poveszty Vremennih Let”-ben. Történelmi Szemle, 1970/1. 3.
- 23 Isztorija Kijeva, 127., Pasuto, 36.
- 24 PVL, 298.
- 25 PVL, 299–300. P. P. Tolocsko szerint talány marad, hogy Jaroszlav miért nem Kijevbe menekült, ahol muzsai (valószínűleg főemberei – M. J.) voltak: *P. P. Tolocsko*: Drevnyaja Rusz (a továbbiakban: Tolocsko). Kijev, 1987. 78. Ha a felvetett kérdésre teljesen egyértelmű válasz nem is adható, néhány variáció elképzelhető: 1. Jaroszlav nem bízott eléggé saját muzsaiban. 2. Nem tartotta elégségesnek az általuk képviselt vagy mozgósítható katonai crót. 3. Nem bízott eléggé a kijevei lakosságban. Talán attól félt, hogy vele szemben, akinek északi kötődése közismert volt, a déli Msztyiszlávot fogják Kijevben támogatni. 4. Csak Novgorodban érezte magát biztonságban, mert úgy vélte, oda Msztyiszlav nem fogja követni. 5. Északon újabb varég harcosokat akart felfogadni a további harc céljából.
- 26 A PVL-nek ez esetben sem hihetünk. Ha Msztyiszlav tiszteletben tartotta a nemzeti rangsorrendet, akkor 1024-ben, Jaroszlav távollétében miért akarta megszerezni Kijevet. Sokkal inkább arról lehetett itt szó, hogy Msztyiszlav számított Jaroszlav támadására, és nem tudhatta, nem jut-e Szvjatopolk sorsára.
- 27 PVL, 300.
- 28 PVL, 300–301.
- 29 PVL, 301.

- 30 Uo.
- 31 Isztorija Kijeva, 128., Tolocsko, 79. A Kijev története c. kollektív munka első kötete szerint a fejedelmek (Jaroszlav és Msztyiszlav) energikus intézkedéseket tettek Rusz egységének fenntartásáért: Isztorija Kijeva, 128. Ezen furcsa logika alapján Msztyiszlav azért szerezte meg a kijevi állam felét, hogy lépéseket tegyen Rusz egységének fenntartásáért. Akár mint elvet is megfogalmazhatjuk: széttagoltság az egységért.
- 32 PVL, 301.
- 33 PVL, 298. Az NPL egyik adata szerint Jaroszlav legidősebb fia Ilja volt (NPL, 161.), akinek létezése azonban nem bizonyítható egyértelműen.
- 34 PVL, 301.
- 35 PVL, 300.
- 36 Itt kívánjuk megjegyezni, hogy Vlagyimir Jaroszlavics novgorodi megbízatásán kívül nincs közvetlen és teljesen megbízható adatunk Jaroszlav fiainak helytartói kinevezésével kapcsolatban. A kijevi nagyfejedelemnek nyilván szüksége volt a segítségükre, de hogy ezt mikor és hol vette igénybe, vagy egyáltalán igénybe vette-e, pontosan nem tudjuk.
- 37 PVL, 302.
- 38 PVL, 282.
- 39 PVL, 302.
- 40 PVL, 308., NPL, 182.
- 41 NPL, 160., Isztorija Kijeva, 130.
- 42 A voloszty kifejezés ez esetben a Kijevi Rusz egy részének megjelölésére szolgál: polocki voloszty. Természetesen létezett szmolenszki voloszty, csernyigovi voloszty stb. A későbbi időszakra vonatkozóan részfejedelemség, esetleg fejedelemség értendő alatta.
- 43 PVL, 308., NPL, 181–182.
- 44 Isztorija Kijeva, 131.
- 45 PVL, 223., 234. A. A. Zimin véleménye szerint Oleg fejedelemsége idején még a szokásjog (zakoni) létezett, és csak Igor idejében jelentek meg a fejedelmi törvények (usztavi). *A. A. Zimin: Feodalnaja goszdarsztvennoszty i Russzkaja Pravda* (a továbbiakban: Zimin). Isztoricseszkiye zapiszki, 76. Nauka, 1965. 234. Ezen nézet alapján a 911. évi szerződés még nem, a 944. évi viszont már törvények létre utal.
- 46 PVL, 240–241., NPL, 113.
- 47 PVL, 285., NPL, 167.
- 48 PVL, 286., NPL, 167.
- 49 A pravda szó ez esetben törvényt vagy törvénykönyvet jelöl.
- 50 Zimin, 245., Tolocsko, 237.
- 51 Font, 44.
- 52 Jaroszlav Pravdájának passzusait egyrészt az Első novgorodi évkönyvből (NPL, 176–177.), másrészt a Kijevi állam történetének emlékei c. forráskiadványból vettük (Pamjatnyiki, 86–87.). A utóbbi a Rövid Pravda szövegét az Akadémiai Másolat alapján közli, méghozzá cikkelyekre bontva. A továbbiakban már csak azért sem fogunk az egyes cikkelyekre külön hivatkozni, mert azok számozása más kiadványokéhoz képest eltérhet.
- 53 A. A. Zimin külön figyelmet szentelt az 1. cikkely következő részének: „Ha (a meggyilkot) ruszin, grigin, kereskedő, jabetnyik vagy mecsnyik... akkor 40 grivnát kell letenni”, és azt állapította meg, hogy a fenti kiegészítést Olga fejedelemasszony tevékenységéhez lehet sorolni (Zimin, 241.), vagyis már létezett Jaroszlav Pravdájának összeállításakor, csak be kellett illeszteni a szövegbe.
- 54 Zimin, 235.
- 55 Uo. 236.
- 56 Uo. 247. Tolocsko, 237.
- 57 Zimin, 230–233., Tolocsko, 237.
- 58 PVL, 303.
- 59 PVL, 304.
- 60 PVL, 309.
- 61 A templomokkal, kolostorokkal és jogszabályokkal kapcsolatos adatok: PVL, 302–303.
- 62 Isztorija Kijeva, 146–148.
- 63 PVL, 302–303.
- 64 Isztorija Kijeva, 154.
- 65 PVL, 301.

- 66 PVL, 304–305.
- 67 PVL, 301–302., 304. *Viktor Lazarev*: Középkori orosz festészet (a továbbiakban: Lazarev). Bp. Magyar Helikon, 1975. 56–57.
- 68 Vlagyimir építkezéseire: PVL. 282., 284., Isztorija Kijeva, 67–69. *Gerő László*: Régi orosz építészet (a továbbiakban: Gerő). Bp. 1977. 11–13.
- 69 A Jaroszlavváros sáncaihoz: Isztorija Kijeva, 69–70.
- 70 A Vlagyimirváros elnevezéséhez hasonlóan a Jaroszlavváros alatt is inkább vár, erődítmény értendő.
- 71 A Jaroszlavváros kapuihoz: PVL, 302., Isztorija Kijeva, 70–72., 166., 170–171.
- 72 Míg a Vlagyimir-féle Tized-templom építésével kapcsolatos évkönyvi adatok elfogadhatóknak tűnnek, Jaroszlav Szófia-székesegyházáról csak annyit állíthatunk biztosan, hogy 1037 körül készült. Ez az évszám elvileg éppúgy jelölheti a munkálatok kezdetét, mint a végét. A PVL 1037-nél közöl információkat a templomról. A cikk elején hozza az alapítás tényét, utolsó részében pedig azt, hogy Jaroszlav az épületet arannyal, ezüsttel és kegytárgyakkal díszítette. Ekkora építkezést egy év alatt aligha fejezhetek be, a krónikás tehát együtt helyezte el a logikailag összetartozó, kronológiailag azonban eltérő információkat (PVL, 302–303.). Mindezt azért tartjuk fontosnak hangsúlyozni, hogy Gerő László tévedésének még a látszatát is elkerüljük, szerinte ugyanis a székesegyház alapjait Jaroszlav 1037-ben rakta le, és az építkezés még ebben az évben be is fejeződött. Gerő, 16., 19. Viktor Lazarev szerint a kijevi Szófia-székesegyház 1037–1046 között épült: Lazarev, 23.
- 73 A Szófia-székesegyház építéséhez: PVL, 302–303., Az orosz művészet története. A kezdetektől napjainkig (a továbbiakban: Az orosz művészet). Bp. Corvina, é. n., 12., Gerő, 13–19., Isztorija Kijeva, 72–73., 170.
- 74 A belső tér díszítésekor Bizáncban a mozaikok és freskók összekapcsolását nem alkalmazták: Isztorija Kijeva, 179., Lazarev, 25.
- 75 Az eredeti mozaikbrázolások közül Krisztusé és Máriáé viszonylag épségben maradt fenn. Az arkangyalok, az apostolok és az evangélisták alakjaiból azonban ma már csak egy-egy látható: Mozaikai i freszki Szofii Kijevszkoj (a továbbiakban: Mozaikai i freszki). Kijev, 1980. (album)
- 76 A Szófia-székesegyház mozaikjaihoz: Az orosz művészet, 15–16., Lazarev, 23–25.
- 77 A felsorolásból hiányzó 3 személy közül az egyik I. Vlagyimir volt, a másik kettő pedig Jaroszlav dédnagyanyja, Olga fejedelemasszony és negyedik lánya lehetett: Isztorija Kijeva, 178–179.
- 78 A Szófia-székesegyház freskóihoz: Isztorija Kijeva, 177–182., Az orosz művészet, 16., Mozaikai i freszki. A templomot ikonok is díszítették, de ezekről nincsenek megbízható adataink, mivel a 11. századból egyetlen ikon sem maradt fenn. Lazarev, 9.
- 79 Isztorija Kijeva, 73.
- 80 NPL, 181., PVL, 304., 308.
- 81 Az orosz művészet, 13., Gerő, 28–29.
- 82 PVL, 295–302., Pasuto, 27–28., Isztorija Kijeva, 129.
- 83 PVL, 296–297., 301., 303–304, 332., Pasuto, 38–40., *Jerzy Topolsky*: Lengyelország története. Bp. 1989. 40.
- 84 PVL, 295–297., 301–302.
- 85 PVL, 303–304., 308., Isztorija Kijeva, 130., Pasuto, 80., 419.
- 86 Pasuto, 123.
- 87 Jaroszlav lányainak francia és magyar házasságához: Pasuto, 50–52., 132., 419.
- 88 A menekülők befogadásához: Pasuto, 38., 52., 135.
- 89 Isztorija Kijeva, 158.
- 90 Lazarev, 26.
- 91 A György-kultuszhoz: Lazarev, 58.
- 92 A Szófia-székesegyház külső képének és belső díszítésének változásaihoz: Isztorija Kijeva, 169., 177., Mozaikai i freszki (oldalszám megjelölése nélkül).
- 93 PVL, 309.
- 94 Isztorija Kijeva, 188–189.
- 95 Ebben a megtiszteltetésben mindössze néhány óorosz, illetve orosz uralkodó részesült, köztük Andrej Bogoljubszkij vlagyimir-i fejedelem (1157–1174) és Iván, az első orosz cár (1547–1584).
- 96 PVL, 309., Isztorija Kijeva, 152.
- 97 Polnoje Szobranije Russzkih Letopiszej. Tom I. M. 1962. 351.
- 98 PVL, 302–303.
- 99 Isztorija Kijeva, 155–156.
- 100 PVL, 280., Isztorija Kijeva, 155.